

ные сообщества рассматриваются нами как одна из форм общественной деятельности в аграрной сфере. Такая активность, в свою очередь, является признаком гражданского общества, процесс формирования которого происходил в Российской империи в начале XX в., и соответственно, в Украине. Издание уездных сообществ сельского хозяйства является важным информативным источником в понимании истории сельских общественных объединений. Опубликованные материалы на страницах «Вестника Хорольского общества сельского хозяйства» лишь частично обеспечивают наши знания о состоянии (в количественном и качественном измерениях) сети уставных сельских обществ, и, в частности, сельскохозяйственных, которые действовали в период Первой мировой войны.

Ключевые слова: гражданское общество, сельская общественная инициатива, украинское село.

Summary. Sylka O. *The activity of rural public organizations during the World War I on the pages of «Vesnyka Horolskij society of agricultural sector».* The activity Ukrainian rural initiative on the organization of the public charter societies (non-profit) is fixed from the late nineteenth century. Given the peculiarities of the «Statutes» their activities distinguishes from the activities of cooperative societies that operate in parallel. In the World War I, direction and scope of work of these associations are modified in various ways. One of the information sources, covering their activities were public edition statutory societies county level. In some cases, these materials are the only evidence of the existence of the social movement in Ukraine to rural administrative and territorial level during the 1914–1917. The statutory public agricultural societies are considered by us as a form of social activity in agriculture. This activity, in turn, is a sign of civil society, the process of forming of which took place in the Russian Empire in the beginning of 20th century and accordingly, in Ukraine. Publication of the county agricultural societies are an important information source in understanding the history of rural associations. The published materials on the pages of «Vesnyka Horolskij society of agricultural sector» only partially provide our knowledge of the state (in quantitative and qualitative dimensions) network statutory rural communities, and particularly agriculture, which operated during First World War I.

Key words: civil society, rural public initiative, Ukrainian village.

УДК 94(477)“1917/1918”

О. А. Житков

АГРАРНЕ ПИТАННЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1917–1918 рр.

У межах наукової публікації здійснено аналіз пропагандистських видань, присвячених дослідженню аграрного питання часів Української революції. Автором проаналізовано тематичну складову праць, зроблено спробу визначити їхню історіографічну цінність та відповідність вимогам сучасної методології історичних досліджень.

Ключові слова: Українська революція, науково-популярна література, історіографія, земельна власність, соціалізація, аграрне законодавство.

Постановка проблеми. Дослідження праць, написаних із позицій приналежності автора (чи авторів) до тієї чи іншої політичної партії або громадської організації, якнайповніше характеризує групу історіографічних джерел, за якою закріпилася умовна назва пропагандистської літератури. На її сторінках відображено стан аграрних відносин передреволюційного й революційного часу, висвітлено суперечливі погляди громадських діячів, організаторів кооперативного руху стосовно подолання економічної кризи та вирішення земельного питання в роки визвольних змагань у Наддніпрянській Україні. Ця група джерел, як важлива складова частина дослідження аграрної історії доби Української революції, без сумніву потребує неупередженого спеціального огляду в ракурсі сучасної вітчизняної історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останнє десятиліття оцінка пропагандистської літератури в контексті аналізу досліджень економічної політики українських урядів знайшла обґрунтування в монографії професора В. Капелюшного «Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних

змагань (1917–1921 рр.)» [1, 261–262], а критичні огляди окремих праць було здійснено у відповідних розділах кандидатських дисертацій Н. Земзюліної [2, 7], Н. Ковальнової [3, 17–18] та Г. Салати [4, 35–36].

Знайомство з доробком українських істориків 1990–2000-х рр. дає змогу стверджувати, що проблема має, принаймні теоретично, непогані перспективи подальшого дослідження. Щоправда, окремі фахівці цю групу джерел кваліфікували як таку, що об'єднує видання соціально-економічного напрямку діаспорної історіографії. Їхній підхід потребує обґрунтування причин включення до її складу матеріалів періодичних видань (статті М. Ковалевського і М. Кушніра), чи відомого дослідження В. Липинського «Листи до братів-хліборобів», навчального посібника А. Кауфмана «Аграрне питання в Росії. Курс народного університету», що не вповні відповідає принципам класифікації джерел та ускладнює їхнє оцінювання [4, 34–35]. Продуктивнішим, на думку істориків, є «тематичний відбір джерел з локальної історичної тематики», у нашому випадку – аграрної [5, 144].

У цілому аналіз досліджень проблеми дає підстави стверджувати, що вона донині залишається у полі зору українських і зарубіжних науковців та потребує окремішнього з'ясування, як специфічний сегмент історіографії аграрних відносин доби Української революції.

Мета публікації полягає в здійсненні критичного огляду видань, об'єктивізації оцінок історіографічного доробку з історії аграрних відносин доби національно-визвольних змагань у пропагандистській літературі 1917–1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Поява історичних праць різножанрового характеру була зумовлена декількома чинниками. З однієї сторони, як зазначав Я. Калакура, революційні й державотворчі процеси «створили сприятливі умови для розвитку історичної науки в Україні, започаткували державну підтримку та забезпечили політичні свободи реалізації наукової творчості» [6, 241]. З другої сторони, в українському суспільстві не існувало гострішого питання, ніж аграрне. Цілком природно виник суспільний запит на тематичні видання з історії аграрних відносин. У зазначений час вийшли друком невеликі за обсягом аналітичні розвідки, автори яких у тенденційному ключі висвітлювали стан аграрних відносин, аналізували аграрні програми політичних партій та залишили критичні відгуки щодо розробки, змісту і впровадження у практику землеустрою положень Тимчасового земельного закону Центральної Ради, проголошеного 18 січня 1918 р.

Отак, вихід із скрутної ситуації, в якій опинилася економіка України в 1917 р., автори публікацій Д. Антонович [7], М. Байер [8], Б. Мартос і О. Синявський [9], П. Сиротенко [10] вбачали не лише у здійсненні земельної реформи, а й у всебічному розвитку виробничої кооперації, зміцненні індивідуального селянського господарства, використанні накопиченого досвіду прогресивного господарювання.

Деяко переважаною деталіми цифрового матеріалу є праця громадського й політичного діяча Д. Антоновича «Земельна справа на Україні» [7]. У своїх цілях автор використовує статистичні дані відомого російського економіста-аграрника П. Маслова. Вони відбивають мобілізацію земельної власності в Росії та Україні, також ілюструють загальні показники землеволодіння в основних землеробських губерніях імперії. Зокрема, станом на 1905 р. у дев'яти українських губерніях казенної, удільної, монастирської та іншої землі нараховували 43915138 дес. Це означало, що для задоволення земельного голоду наявної поміщицької, казенної, церковної земельної власності не вистачало. Погодитися на пропозицію влади щодо вирішення питання за рахунок селянської приватної землі міцних господарів, що мали в середньому 10–20 дес. на двір, на думку Д. Антоновича, означало спровокувати громадянську війну. Вихід, який він пропонував, впливав із програмних положень УСДРП, а саме: «Провести муніципалізацію земельної власності та об'єднати у кооперативи малопотужні селянські господарства» [7, 12–14].

У зазначеному сенсі доречно звернути увагу на працю межового інженера М. Байера «Земельна реформа і основи земельної політики на Україні» [8]. Обґрунтовуючи тезу про хибність здійснення соціалізації ґрунтів в Україні він зазначав, що політики увесь час намагалися виробити універсальний рецепт вирішення земельного питання для всієї країни, не враховуючи при цьому, що середнє селянське господарство в цій частині імперії було наба-

гато міцнішим і заможнішим ніж на «Великорущині», тобто в російських губерніях. Тут існували інакші, відмінні від російських форми землеволодіння, включно з подвірною та приватною (прикупною) земельною власністю. Відповідно, якщо перехід у власність держави всіх земель без викупу безболісно сприймався у «великоруських» губерніях, де селяни віками жили у передільній общині, не були прив'язані до ділянки землі, то в Україні – навпаки: «хлібороб здавна звик дивитися на землю, як на свою». Тому соціалізація викликала б велике незадоволення українського селянства, небезпідставно наголошував автор.

Свої розмірковування М. Байер підкріплював показниками, котрі свідчили про значну майнову диференціацію селянських господарств в Україні. Підрахунки статистичних даних проведення аграрної реформи дослідник прив'язував до наявного в усіх формах власності числа орної землі, яка в Україні, згідно з матеріалами Центрального Статистичного Комітету на 1905 р., складала біля 44 млн дес. А з урахуванням площ лісів і господарчих угідь у 4 млн 750 тис. дес., які випадали з цього числа, сукупно до розподілу належало 39 млн 250 тис. дес. польової землі [8, 10]. Виходячи з наведених даних, у розрахунках М. Байера, 40% господарств, які були віднесені до розряду безземельних і малоземельних, мали отримати незначні ділянки, а 22% – взагалі повинні були віддати землю до державного фонду. Відтак, зважаючи на ці обставини, межовий інженер пропонував усі надільні й прикупні (придбані у власність) ґрунти виключити з державного запасу, так само як і землі дрібних власників – дворян і міщан, які наближалися за розмірами до трудової норми землекористування. Загалом у земельному фонді, після видалення з реєстру т. зв. «трудова земель», у розпорядженні держави залишалися лише 10 млн дес. господарчої землі приватних власників – поміщиків, які повинні були залучитися до розподілу серед безземельного і малоземельного селянства [8, 18]. М. Байер уважав, що вберегти суспільство від кровопролиття у той складний час можна було лише шляхом викупу всіх ґрунтів коштом автономного державного скарбу та розміщення іпотечного боргу в державному земельному банку у вигляді податку, котрий мали сплачувати заможні верстви населення. Наділи ж безземельним і малоземельним селянам варто було, на його розсуд, давати не у власність, а лише на користування. Водночас, для зміцнення малопотужних селянських господарств потрібно було б «забезпечити їх робочою худобою і реманентом» [8, 24–27].

В іншій праці «Соціалізація чи земельна власність?» М. Байер констатував крах земельної реформи другого уряду Центральної Ради, який складався переважно з українських есерів. Автор наголошував, що причиною тому була не політика німецької окупаційної влади, опір «панів», як про це писали партійні видання УПСР, а відсутність підтримки урядових заходів середнім селянством, яке не сприйняло земельні реформи уряду В. Голубовича та виступило 29 квітня 1918 р. на підтримку П. Скоропадського [11, 1].

На переконання межового інженера, головна помилка УПСР полягала у прийнятті Тимчасового земельного закону (18 січня 1918 р.), яким скасовували приватну форму землеволодіння, що історично сформувалася в Україні. Селянин-«десятинник» (тобто, власник земельного наділу в 10 дес.) перетворювався з власника на безправного орендаря. М. Байер уважав, що в такий спосіб «у нас на Україні партія соціалістів-революціонерів хотіла завести великоруську общину, тобто ті порядки, які наші селяни вже давно закинули». Наприкінці публікації було зроблено висновок, що справа соціалізації землі у тих межах і в тому вигляді, як вона проголошувалася урядом Центральної Ради в Україні у 1918 р., сприяла «якнайшвидшому краху тогочасного сільського господарства, паралізувала економічне життя в державі, оскільки вся податкова система була прив'язана до системи землеволодіння і землекористування» [11, 7].

Стан сільськогосподарського та промислового виробництва в Україні у передреволюційну добу висвітлювала робота українського есера, одного з керівників Української селянської спілки О. Щадилова. Він тісно пов'язував проблеми господарчого розвитку українських губерній із імперською економічною політикою, а ефективність діяльності держави оцінював на основі аналізу статистики торгівлі Росії із Німеччиною, що було актуальним, зважаючи на передвоєнний стан (перед 1914 р.) обох країн, іншими європейськими державами. Характерною рисою праці О. Щадилова була відсутність у багатьох таблицях, які вико-

ристав автор, даних, що стосувалися експорту зернових культур, цукру з України. Ринковий обіг товарного зерна і сировини та рух товарів в обидві сторони він частково показав як спільний для українських земель і чорноземних губерній Росії на початку ХХ ст. [12, 25]. Відповідно, висновки О. Щадилова про зовнішньоторговий баланс України виявилися фрагментарними, неповними, такими що потребують перевірки й уточнення.

Цікавою є наукова розвідка відомого кооператора, одного з керівників УСДРП Б. Мартоса, яку він підготував разом із О. Синявським і опублікував під назвою «Хліборобські спілки» (1918 р.) [9]. Угорі, на титульній сторінці праці було зазначено, що це видання вийшло під егідою Генерального секретарства земельних справ. Дотримання авторами інтересів держави виявлялося в тому, що в брошурі було ретельно узагальнено український досвід кооперування сільського господарства, детально роз'яснено читачам, чому вигідно у поміщицьких господарствах створювати кооперативні об'єднання, а не ділити всю землю, реманент і продуктивну худобу серед селян. У цілому, як нам підказує характер розміщеного матеріалу, публікація відбивала погляди та інтереси переважно представників аграрної програми українських соціал-демократів, котрі були не лише авторами першого проекту земельного закону Центральної Ради і перебували при владі у складі двох українських урядів В. Винниченка та В. Голубовича, а й розробляли основи її Тимчасового земельного закону від 18 січня 1918 р. [9, 5–14].

Характерною рисою видань місцевого значення, поширених у губернських центрах, був низький рівень усвідомлення авторами змісту розглядуваної проблеми, тематична обмеженість, а значить – низька історіографічна цінність опублікованого матеріалу. Так, є підстави вважати відверто пропагандистськими брошуру, видану Катеринославським комітетом Української Народної Партії «Хто пануватиме на Україні», написану І. Трубою [13], та публікацію полтавського громадського діяча П. Сиротенка «Де повинна вирішатись земельна справа» [10]. Ці автори наполягали на максимальному наданні місцевій громаді права вирішувати земельне питання відповідно до місцевих звичаїв і традицій землеволодіння та землекористування. Проте висновки дописувачів виявилися несподівано парадоксальними: перший вважав, що ефективність сільського господарства та якість життя селянства, а значить й економічний стан держави в цілому, залежали від рівня освіти місцевого населення, другий – від національної свідомості селянства.

Висновки. Пропагандистські видання 1917–1918 рр. складають специфічну групу історіографічних досліджень аграрної історії доби Української революції. Аналіз свідчить, що в більшості праць стан аграрних відносин та перспективи вирішення аграрного питання висвітлювалися фрагментарно, переважно з позицій тих чи інших політичних партій і громадських організацій. Водночас, вони мали науково-пізнавальне значення: сприяли популяризації економічних знань, презентували доволі поширені в суспільстві уявлення й оцінки соціально-економічної та історико-правової експертизи шляхів вирішення аграрного питання на демократичному етапі розвитку Української революції.

Список використаної літератури

1. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність : історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / В. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
2. Земзюліна Н. І. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографія проблеми) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Н. І. Земзюліна. – К., 1998. – 208 с.
3. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. А. Ковальова. – Д., 1999. – 185 с.
4. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1920 рр.) : історіографія : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. В. Салата. – К., 2010. – 201 с.
5. Легун Ю. Класифікація джерел з генеалогії селянства : історіографія питання / Ю. Легун // Спеціальні історичні дисципліни : Питання теорії та методики. – К., 2006. – Чис. 13, ч. 1. – С. 144–177.
6. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
7. Антонович Д. Земельна справа на Україні / Д. Антонович. – К. : [Б. в.], 1917. – 6 с.
8. Байер М. Земельна реформа і основи земельної політики на Україні / М. Байер. – К. : Друкарня акц. т-ва ун-ту Св. Володимира, 1918. – 47 с.

9. Мартос Б. Хліборобські спілки (Що робити з землею) / Б. Мартос, О. Синявський. – К. : Друкарня «Последних новостей», 1918. – 34 с.
10. Сиротенко П. Де повинна вирішатись земельна справа / П. Сиротенко. – 2-е вид., доп. – Полтава : Друкарня т-ва Печатного Діла, 1917 – 24 с.
11. Байер М. Соціалізація чи земельна власність? / М. Байер. – К. : [Б. в.], 1918. – 16 с.
12. Щадилів О. Економічна політика України / О. Щадилів. – [Б. м.] : Вид-во ЦК Селянської спілки, 1919. – 30 с.
13. Труба І. М. Хто пануватиме на Україні / І. М. Труба. – Катеринослав : Видання Української Народньої Партії, 1917. – 20 с.

Одержано редакцією 24.11.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотація. *Житков А.А. Аграрний вопрос периода Украинской революции в пропагандистской литературе 1917–1918 гг. В научной публикации осуществлен анализ пропагандистских изданий, посвященных изучению аграрного вопроса периода Украинской революции. Автором проанализирована тематика работ, предпринята попытка определения их историографического значения и соответствия требованиям современной методологии исторического исследования.*

Ключевые слова: *Украинская революция, пропагандистские издания, историография, земельная собственность, социализация, аграрное законодательство.*

Summary. *Zhytkov O. The agrarian issues depiction in propagandistic literature of 1917–1918 during the period of Ukrainian revolution. The propagandistic literature represent a wide range of personal views on the ways how to solve land issues in the Central Ukraine along both banks of the Dnipro River (Naddniprianshchyna). It deserves a special research from the Ukrainian historiography point of view. In 1917 appeared several short printed analytical surveys whose authors covered agrarian issued in a biased manner. They analyzed agrarian programmes of the political parties, anticipated how the Interim Land Law adopted by the Central Rada. Such authors among them Dmytro Antonovych, Borys Martos, Oleksa Syniavskiyi, P. Syrotenko and others claimed that the way-out for the complicated Ukrainian conditions of that time were the overwhelming land reforms, development of production cooperation, strengthening of the individually owned farms, and application of the progressive experience in farming. The analysis of the first post-Revolution brochures shows that they can be reasonably classified as propagandistic source materials. The literature had some functions. For example, educative nature and facilitated the spread of economical and agricultural knowledge, formed some alternative choices in the wide range of the agrarian programmes by farmers, represented wide-spread opinions and estimates of the social, economic, historical, and legal expertise to solve agrarian issues in the early, democratic stages of the revolution.*

Key words: *Ukrainian Revolution, popular scientific literature, historiography, land property, socialization, land laws.*

